

VALOR, Enric: *Valencian Folktales*, translated by Paul Scott Derrick and Maria-Lluïsa Gea-Valor. London-New York: Routledge, 2003, 2 vols.

Valencian Folktales

Rafael BELTRAN LLAVADOR
Universitat de València

Paul Scott Derrick i Maria-Lluïsa Gea-Valor, tots dos professors de la Universitat de València, duen a terme la primera traducció a l'anglès de vint de les trenta-sis rondalles d'Enric Valor, en dos volums acuradament editats dins de la sèrie 'Routledge Studies in Twentieth-Century Literature', de l'editorial Routledge. Ens trobem davant la més extensa i ambiciosa traducció fins ara de l'obra més popular del gran escriptor de Castalla.

Les vint rondalles publicades són deu al primer volum: «El llenyater de Fortaleny» («The Wood-Cutter of Fortaleny»), «Les velletes de la Penya Roja» («The Spinster Sisters of the Penya Roja»), «El Castell del sol» («The Castle of the Sun»), «El rei Astoret» («King Astoret»), «L'envejós d'Alcalà» («The Envious Moor of Alcalà»), «L'albarder de Cocentaina» («The Saddle-Maker of Cocentaina»), «El jugador de Petrer» («The Gambling Man of Petrer»), «Peret» («Peret»), «Joan Antoni i els torpalls» («Joan-Antoni and the Blockheads») i «Història d'un mig pollastre» («Tale of the Halfling Chicken»).

I en són deu més al segon volum: «Don Joan de la Panarra» («Don Joan of Batkhit o' Bwed»), «El príncep desmemoriat» («The Prince Who Lost His Memory»), «El gegant del Romaní» («The Giant of the Rosemary Bush»), «El dimoni fumador» («The Demon that Smoked»), «El castell d'Entorn i no Entorn» («The Castle of Return and No Return»), «El ferrer de Bèlgida» («The Blacksmith of Bèlgida»), «El xiquet que va nàixer de peus» («The Boy Who Was Born Feet First»), «Els tres plets de Pasqua Granada» («Three Lawsuits at Pentecost»), «El pollastre de festes» («The Festival Chicken») i «Comencilda, Secundina i Acabilda» («Beginnetta, Seco-netta and Finisetta»).

Aquestes vint rondalles se sumen a les quatre que van publicar els mateixos traductors l'any 2020, a la revista *eHumanista* («Four Valencian Fairy Tales», amb una introducció de Joan de Déu Martines): «La mare dels peixos» («The Mother of the Fishes»), «La mestra i el manyà» («The Seamstress and the Locksmith»), «Abella» («Abella») i «L'amor de les tres taronges» («The Love of the Oranges Three»).

El títol en anglès dels dos volums, Enric Valor, *Valencian Folktales*, és dir, *Rondalles valencianes*, coincideix amb el títol genèric que Valor va donar a les seues narracions, publicades entre els anys 1950 i 1958 per l'Editorial Torre, a València, en tres volums. «Rondalla», efectivament, és la paraula que el català ha fet servir, des de sempre i a tots els seus territoris lingüístics, per a denominar aquestes històries de tradició centenària, fantasia i imaginació —art oral humil i insubstituïble— i, per extensió, molts altres contes de tradició oral transmesos anònimament, és a dir, contes folklòrics. És el mot més pròxim, per tant, al *folktale* i al *fairytale* o conte de fades anglés, al *Märchen* alemany o al *cuento* castellà, com comenta Gea-Valor a la introducció (p. 9).

Aquestes rondalles d'amplària popular han format part de la millor literatura, tot i que no sempre se'ls ha estat reconeguda aquesta dignitat. Ara bé, pocs pobles tenen la fortuna de comptar amb escriptors que puguen concentrar i encarnar la

tasca de milers d'anònims transmissors i fer-la perviure com a elaboració literària, és a dir, com a lletra impresa. Hom reconeix de manera unànime que Enric Valor, a més d'erigir-se com un dels grans escriptors en català del segle XX, és el mestre de la rondalla valenciana. Ningú ha sabut transformar i elevar les potencialitats de la rondalla oral a món literari millor que Enric Valor, sense l'obra del qual no s'entendria la importància cabdal de les rondalles del País Valencià com a part de l'univers de la rondalla universal. Era més que necessària, doncs, una traducció a l'anglès, llengua universal, no minoritzada com és el català, i a més amb una magnífica traducció com aquesta, mampra per dos professors filòlegs i amb gran experiència dins del món de la traducció. Paul Derrick, professor de literatura nord-americana de la Universitat de València, ha traduït, entre altres, al castellà i català, Emily Dickinson, mentre que Maria-Lluïsa Gea-Valor, neta d'Enric Valor, és una reputada filòloga d'anglès a la mateixa universitat. La traductora reconeix amb emoció el deute del parentesc: «Besides the fact that he is one of the best-known and most highly respected writers in the Catalan language, he was also my grandfather, which happily gives me a unique and privilege perspective... [...] writing about Valor is writing about my family's history» (p. 1).

La completa introducció dibuixa perfectament, des del seu títol, els principals trets biogràfics de Valor: «An Extraordinary Life Defined by a Profound Love of Literature and His Language» (p. 1-8). No només parla de la seua formació autodidacta (tot i que venia de família benestant i culta, hagué de treballar des de ben jove), sinó que recorda anècdotes sucoses com ara la pèrdua del manuscrit de la seua primera novel·la, *El misteri del Canadian*, per culpa d'un bombardeig al tren que portava l'exemplar a Barcelona, o els problemes d'altres textos seus (és clar que no les rondalles) amb la censura franquista. Sintetitzava els fets principals de la seua intensa vida personal, social i literària, fins a la mort, que el sorprengué l'any 2000 preparant una nova novel·la, de títol profètic: *Un habitatge per a la eternitat*.

Les *Rondalles valencianes* de Valor, quan es van publicar (1950-1958, com hem dit), constituïren la primera col·lecció estrictament valenciana dedicada exclusivament a aquest tipus de relat folklòric, tot i que la replega literària i moderna de contes portava ja a Europa cent cinquanta anys d'història (i això, si partim dels germans Grimm, sense fer esment dels precedents) i cent anys als territoris peninsulars. La curada replega de Valor va ser, doncs, una col·lecció comparativament molt tardana. Tot i així, l'espera, en aquells anys durs per a la societat i per a la cultura, havia pagat la pena. Valor acomplia la tasca que a les comarques valencianes no havia pogut assolir, dissortadament, cap representant de la nostra Renaixença; la comesa que havien desenvolupat al nostre territori lingüístic comú els pioners catalans i balears, des dels folkloristes «excursionistes» fins a Aguiló, Maspons, Bertran, Alcover o Amades, entre altres grans recollidors i adaptadors de rondalles. Gea-Valor recorda també la urgència d'emprendre aquesta tasca: «Valor's vocation as a novelist was overridden by a more urgent mission: to redress the status of the Valencian language and culture by providing his fellow citizens with the necessary linguistic tools [...] and thus become reconciled with their heritage, their traditions, their classics: in a nutshell, their identity» (p. 9).

Les *Rondalles valencianes* de Valor tingueren la capacitat de suposar l'esperonada inicial per a iniciatives que enclourien ben aviat el descobriment i la publicació de tot un ric potencial de narrativa valenciana de tradició oral. Com diu la seua neta, a la «Introducció»: «As a superb storyteller with a splendid mastery

of narrative resources, Valor was clearly ‘the right man for the job’» (p. 11). Amb l'escriptor de Castalla, la recreació dels relats originals esdevé un producte literari de primer ordre, perquè sap conjuminar els temes tradicionals de les narracions contades i fruïdes, com ell mateix recorda o replega, al costat de la llar, amb temes universals de caire romàntic, com son són els dels contes literaris dels segles XIX i XX. Com se cita a la presentació del primer volum, Carme Oriol, al seu treball de 2011 dedicat a les rondalles de l'escriptor valencià, va definir molt bé el procés de recreació: «Consists of expanding the text by providing a detailed description of the characters and of the settings where the action takes place, while at the same time preserving the structure of the traditional tale [...] as well as the oral register typical of folk narratives» (p. 13).

Valor, en efecte, fa servir una tècnica narrativa sòlida amb estil acurat i elegant, i sap combinar artísticament un vocabulari ric i divers amb un valencià noble i culte, fermament arrelat als registres de les comarques centrals valencianes i dels pobles que contenen aquestes rondalles. Tot això, afegit a la imaginació inabastable, aparentment assumible per tothom, de la riquesa de temes i motius inherent a les rondalles, ha fet del valencià de Valor, durant dècades, una base sòlida i digna per a fixar el millor model literari pel que fa a l'aplicació de la normativa lingüística a l'escola valenciana des dels anys setanta.

Com recorda la traductora, a partir del treball de la mateixa Carme Oriol, trenta de les trenta-sis rondalles són versions vernacles de contes tradicionals en Europa. Al primer volum, per exemple, s'hi adapten als arguments internacionals totes, amb l'excepció de «L'albarder de Cocentina», recopilada a Muro del Comtat. Aquesta rondalla presenta Ciril, un albarder que es casa amb una forastera, Vicenteta. La dona comença des del primer moment a fer coses estranyes. Ciril s'adona que s'ha casat amb una bruixa, però amb un fàcil exorcisme, invocant un «Gràcies a Déu», la farà desaparèixer. Després es casarà amb una xica del poble i serà feliç. Malgrat no obeir a un tipus internacional, Jaume Alberó, en un dels millors llibres explicatius de les rondalles,¹ analitza detingudament tot el rerefons històric d'aquest argument de bruixes, apuntant-ne els motius folklòrics (G242-G249 de l'*Index* de Thompson) i relacionant-los amb les variants catalanes de «L'aprenent de bruixot». En l'acurada interpretació d'Alberó, Vicenteta representaria la revolta contra la domesticitat i per tant un perill que està a punt de pagar car l'excèntric de Ciril. Però per darrere d'aquesta lliçó moral, antiga i reaccionària, així com dels consells implícits contra els perills de l'exogàmia, la rondalla revela, d'una banda, explícitament, la por que el desconeixement de la feminitat desperta en l'home i, de l'altra, implícitament, l'atractiu ambigu de la bruixa, atracció molt arrelada a la literatura popular.

La «Introducció» presenta, a més a més, uns quadres clarificadors que expliquen la pertinença de les rondalles al model internacional (ATU), la qual cosa permet enllaçar-les amb versions literàries clàssiques (Basile, Grimm, Lang, Calvino, etc.) i, si s'escau, amb versions d'altres continents (àrabs, xineses, etc.) (p. 13-15).

Per posar-ne alguns exemples, en «La mare dels peixos» («The Mother of the Fishes»), replegada a Bèlgida, un dels pobles que més informació va facilitar al nostre autor, tota la part primera coincideix amb l'argument d'ATU 303

¹Jaume ALBERÓ: *Les rondalles meravelloses i llegendes d'Enric Valor*. Premi Valeri Serra i Boldú. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004, p. 140-222.

(*The Twins or Blood-Brothers*); no se'n coneixen més versions valencianes. La part segona, en canvi, desenvolupa el tema d'ATU 300 (*The Dragon-Slayer*). Albero² explica molt bé els orígens mítics de la història del pare que ofereix la mà de la princesa a qui mate el drac que assola el regne, el tema de Perseu. Albero defineix perfectament el sentit de la rondalla com «la dificultat de la construcció d'una identitat personal». Per això, perquè es done aquesta identitat, és fonamental el paper dels bessons complementaris. Malgrat l'aparença realista o costumista, ens trobem amb una visió idealista —la de la rondalla, que no té res a veure amb la del conte modern— de la formació de l'heroi: la força i estabilitat del germà llaurador complementa l'acció aventurera i arriscada del germà mariner.

«El castell del sol» («The Castle of the Sun»), replegada també a Bèlgida, coincideix amb el tema internacional de la fugida màgica (ATU 313: *The Magic Flight*). L'originalitat de Valor consisteix a fer el protagonista musulmà, amb la qual cosa s'hi incorpora un passat llegendari valencià. Però motius com el del pare de la jove (un dimoni, un ogre), que sotmet el jove foraster a tres proves que seran executades per la pròpia filla, ajudant de la víctima, podem cercar-lo des de la llegenda de Jàson i Medea. Les metamorfosis que pateixen els personatges es troben a Ovidi, per descomptat, però també, amb un argument de persecució semblant, a la història de Cupido i Psique (*L'ase d'or* d'Apuleu), amb les proves imposades a la jove que cerca el seu amat Cupido. Els quadres orientatius de Gea-Valor i Derrick ajuden a comparar aquesta versió amb altres d'europées i, sobretot, amb la famosa *Baba Iagà* russa. «El príncep desmemoriat» («The Prince Who Lost His Memory»), també traduïda al segon volum, està igualment relacionada amb el tema anterior de la fugida màgica (ATU 313: *The Magic Flight*).

«El dimoni fumador» («The Demon that Smoked»), replegada a Penàguila, presenta un nou tipus de relació dels humans amb unes divinitats humanitzades, en aquest cas un dimoni ridiculitzat. L'oncle Porra, caçador i aficionat a la beguda, es troba amb el dimoni un dia que anava de cacera. Enganya el dimoni fent que fume amb l'escopeta; aleshores, ix un tret, que aparentment el mata. El dimoni, però, reapareix sense cap. I ara l'oncle Porra se'n lliurarà fent el senyal de la creu i promentent no tornar a emborratxar-se. És rondalla humorística, doncs, i moralitzant, que no tenim replegada dins l'índex internacional ATU.

En canvi, «El xiquet que va nàixer de peus» («The Boy Who Was Born Feet First»), replegada a Castalla, sembla un híbrid de dues rondalles. La primera part coincideix amb l'argument de *The Prophecy* (ATU 930), que conta la història d'un rei que somnia que el fill que acaba de nàixer a la casa pobla on casualment passa la nit serà el seu gendre i tracta d'evitar el compliment d'aquesta profecia manant-lo matar. Però la segona part es relaciona palesament amb ATU 461 (*Three Hairs from the Devil's Beard*). En la rondalla de Valor, una gitana prediu, abans de nàixer, que Bernardet es casarà amb la filla del rei. Quan el rei se n'assabenta, mana matar-lo, però els servidors el deixen al riu dins una cistella, on el trobaran uns moliners, que el criaran. Als vint anys, el troba i reconeix per casualitat el rei i l'envia a palau amb una carta segellada que diu que maten el portador del missatge. Però de camí

²Jaume ALBERO: *Les rondalles meravelloses i llegendes d'Enric Valor*. Premi Valeri Serra i Boldú. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004, p. 79-125.

de palau, a la Casa del Vents, aquests li canvien la carta per una altra que diu que es case amb la filla del rei. El rei no pot matar-lo, perquè s'hi oposa la filla, però li exigeix una tasca impossible: buscar els tres pèls del dimoni. Bernardet, mitjançant unes transformacions, ho aconsegueix i li'ls porta, i a més allibera la gent oprimida pel dimoni, els quals, agraits, el recompensen. La primera part del conte es troba des de l'Edat Mitjana, a la *Gesta Romanorum*, al *Recull d'exemplis e miracles*, a Timoneda (*Patrañuelo*, XVI), etc. La segona part, en canvi, és difícil de trobar en la tradició hispànica. La combinació més propera a la que presenta Valor es dona en una versió replegada per Valeri Serra Boldú, «El noi que nasqué per a ésser rei».

Finalment, per donar un altre exemple força estés i conegut literàriament, «Don Joan de la Panarra» («Don Joan of Bathkit o'Bwed»), replegat a Castalla i Callosa d'en Sarrià, és una versió de la famosa rondalla d'«El sastre valent» (ATU 1640: *The Brave Taylor*). Els traductors mostren la seua perícia, tot començant per la traducció de «panarra», «Bathkit o'Bwed», és a dir, «Basket of Bread», perquè el Joan tosc, cabut i peresós, però simpàtic i enginyós, té un defecte de parla i pronuncia malament «panarra» («panera») quan la seva mare li demana que porte pa a un client. La gent del poble se'n burla, però quan Joan es fa gran, encara malfaener, decideix fer-se cavaller i emprendre tota mena de gestes. Després d'haver matat cent mosques d'un colp (normalment, a la tradició de *The Brave Taylor*, en són set) i presumir d'«haver-ne matat cent» (sense especificar què mata o qui), un rei li promet la mà de la filla si mata una serp. Tot i que ho fa, el rei li mana matar vint-i-cinc lladres. Els mata, però el rei no compleix la promesa, ni tampoc la filla. Es venja i fa que tota la gent del palau mora. Després, torna al seu poble, rectifica la seua conducta, es casa i continua amb l'ofici de forner que tenien els seus pares. L'antecedent principal d'aquesta versió de la rondalla —folklorica també, però difícil de trobar en la tradició peninsular— seria una altra versió que té el mateix títol i argument replegada dècades abans pel bon folklorista d'Altea Francesc Martínez.

Aquests comentaris voldrien servir simplement per a confirmar, com reitera Gea-Valor, que la selecció de rondalles de Valor traduïdes correspon a arguments internacionals, gairebé en tots els casos. A més a més, com que les rondalles signifiquen un plaer per a la lectura, un testimoni cultural i antropològic essencial i una font inesgotable de recursos, poden ser i han de ser ben aprofitades pel món de l'ensenyament. És el que s'explica Gea-Valor, estudiosa i traductora de l'obra del seu avi, a la darrera secció de la «Introducció»: «Relevance, Peculiarities and Innovation of Valor's Folktales Corpus» (p. 18-22).

Les rondalles d'Enric Valor, un vertader tresor literari, han estat ben estudiades des de diversos punts de vista: l'estructura formal, els personatges, el lèxic, els modismes, la fraseologia, els dialectalismes, la toponímia, les fórmules... I com a textos didàctics, per l'àmbit escolar i d'animació lectora, per l'ensenyament en valencià i del valencià. Ara aquestes potencialitats les podrà gaudir també un lector anglòfon: llegirà els temes de sempre, amb pàtines regionals noves. Tot i que jo no soc lector acostumat a l'anglès literari, em sembla, pel que he consultat amb amics anglòfons, que la traducció assoleix perfectament, amb escreix, el que pretenien els curadors i traductors: «The translation has succeeded in preserving the essence and the spirit of the tales: in a way, Valor speaks English here» (p. 22).